

פרשת וישלח: האם מותר לקחת את החוק לידיים

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה, על שכם בן חמור שחטף את דינה בת יעקב ועינה אותה. בניגוד ליעקב, שבגלל שיקולים משלו בחר לשתוק על מעשיו של חמור, שמעון ולוי נטלו כל אחד את חרבו, והרגו את כל הזכרים בשכם (ועיין בדף לפרשת וירא שנה ג'). נחלקו הרמב"ם והרמב"ן, איזה עוון שמעון ולוי ראו בשאר אנשי שכם, שבעקבותיו התירו לעצמם להרוג אותם:

א. **הרמב"ם** בהלכות מלכים (ט, יד) כתב, שעל בני נח יש חובה להקים בתי דין בכל אזור ואזור, ולשפוט את הרשעים העוברים על שבע מצוות בני נח. גם האנשים בשכם היו צריכים להקים בית דין, ולשפוט את חמור על כך שחטף את דינה ועבר על איסור גזל. מאחר שלא עשו כך - התחייבו בהריגה. ובלשונו:

"וכיצד מצווין הם (= בני נח) על הדינים? חייבין להושיב דינים ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו, ולהזהיר את העם, ובן נח שעבר על אחת משבע מצות אלו ייהרג בסייף, ומפני זה התחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו."

ב. **הרמב"ן** (לד, יג) חלק על דברי הרמב"ם וטען, שרק במקרה בו אחד מבני נח עושה מעשה עבירה בקום ועשה, לגזול, לרצוח וכדומה, הוא מתחייב מיתה. לעומת זאת במקרה בו בן נח עובר על איסור 'בשבב ואל תעשה', כמו אנשי שכם שלא הקימו בית דין, לא מתחייבים על כך מיתה. משום כך פירש, שאנשי שכם היו חייבים מיתה, כי כולם היו רוצחים, עובדי אלילים ומגלי עריות.

כפי שממשיכה התורה וכותבת, יעקב לא אהב את מעשי בניו. בהתחלה בגלל חשש שעמי האזור יבואו ויכו אותו, ובהמשך כאשר בירך את השבטים, בגלל התנגדות עקרונית למעשיהם. בעקבות מעשי שמעון ולוי נעסוק השבוע בשאלה, מתי מותר לאדם לעשות דין לעצמו ולא לחכות לפסק בית הדין.

עבד איניש דינא לנפשיה

הגמרא במסכת בבא קמא (כז ע"ב) מספרת שראובן ושמעון היו שותפים בבאר מים, וסיכמו ביניהם שישתנו מהבאר לסירוגין, יום ראובן, יום שמעון. באחד מהימים הפר ראובן את השותפות ושתה ביום שאינו שלו, לאחר ששמעון ראה שניסיונותיו לבקש מראובן שיפסיק לשתות עולים בתוהו - לקח כלי חפירה והכה לו בראש. האם שמעון נהג כראוי? הגמרא מחלקת בין שני מקרים.

א. במקרה בו ראובן שתה מים שאינם שלו, אין מחלוקת בין האמורים ששמעון פעל כראוי ומותר היה לו לעשות דין לעצמו. בטעם הדבר מנמקת, שמדובר בהפסד שאי אפשר להחזירו - את המים שראובן שתה לא יהיה ניתן להשיב, ומכיוון שלא הייתה לשמעון אפשרות אחרת לעצור אותו, מותר היה לו גם להכותו כדי למנוע ממנו לשתות.

ב. נחלקו האמוראים מה הדין במקום בו יהיה אפשר להחזיר את ההפסד, לדוגמה במקרה בו יגזול ראובן משמעון חפץ. לדעת רב יהודה אסור לאדם לעשות דין לעצמו, כי הוא יכול לתבוע את חברו בבית דין ולהוציא ממנו את החפץ. לדעת רב נחמן לעומת זאת, כיוון שבכל מקרה יזכה במשפט, לא הטרירו אותו ללכת לבית הדין, והוא יכול לקחת את החפץ בעצמו.

להלכה

נחלקו הראשונים כיצד לפסוק להלכה:

א. רוב הראשונים וביניהם **הרי"ף** (יב ע"ב), **הרמב"ם** (סנהדרין ב, יב) ו**הרא"ש** (ג, ג) פסקו להלכה כדעת רב נחמן, שמותר לקחת את החפץ בכח בלי ללכת לבית הדין גם במקום שאין הפסד. הם פסקו כך כיוון שהגמרא בכתובות (יג ע"א) אומרת שהלכה כרב נחמן בדיני ממונות, וכאן הרי מדובר בדיני ממונות.

עם זאת, כפי שסייגו הראשונים בעקבות דברי הגמרא, גם לדעת רב נחמן הסובר ששמעון יכול לקחת את החפץ בכח מבלי ללכת לבית דין, זה רק בתנאי שאם היה הולך לבית דין היה מצליח להוכיח שהחפץ שייך לו (לדוגמה במקרה בו עדים ראו שראובן חטף ממנו אותו), אבל אם אין לו ראיות אסור לו לחטוף בכוח, שכן מי אמר שיזכה בדין. ובלשון הרמב"ם:

"יש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כח הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה אינו חייב לטרוח ולבוא לבית דין, אף על פי שלא היה שם הפסד בנכסיו אילו נתאחר ובא לבית דין, לפיכך אם קבל עליו בעל דינו והביאו לבית דין ודרשו ומצאו שעשה כהלכה ודין אמת דן לעצמו, אין סותרין את דינו."

ב. **רבינו אפרים** (מובא על גיליון הרי"ף) חלק על הראשונים הנ"ל, וסבר שהלכה כדעת רב יהודה. הסיבה שפסק כך למרות שבדרך כלל הלכה כדעת רב נחמן בדיני ממונות, שהוא הבין שהגמרא הקשתה על רב נחמן קושיה שאין עליה תשובה, ובמקרים מעין אלו הכלל שהלכה כרב נחמן בדיני ממונות אינו קיים (עיין בהגהות מיימוניות סנהדרין ב, ה).

סיוג הכלל

להלכה פסק **השולחן ערוך** (חו"מ ד, א) כדעת רוב הראשונים, שגם במקרה בו אין הפסד מלקיחת החפץ, בכל זאת מותר לקחתו בכוח כדי למנוע את הזמן שייקח הדיון בבית הדין (ובתנאי שיש הוכחות לדבריו וכפי שראינו לעיל). לכאורה, מקרה הסותר פסק זה יש בגמרא במסכת ברכות (ה ע"ב).

הגמרא מספרת שהאריס של רב הונא, היה גונב חלק מהזמורות של הכרם. כדי לפצות את עצמו על הגניבות, רב הונא לא היה מתחלק איתו בשאר הזמורות ובניגוד להסכם שביניהם. חכמים הוכיחו את רב הונא על מעשיו וטענו, שלמרות שהפועל גונב ממנו, עדיין אסור לו לגנוב ממנו בחזרה, ובעקבות כך חזר בו רב הונא ממעשיו (וחביות היין שהיו לו והחמיצו, חזרו להיות יין).

מחלוקת הראשונים

לכאורה, רב הונא עשה כהוגן בכך שלא הסכים לחלוק עם האריס את הזמורות, שהרי ידע שהאריס לא יסכים להשיב לו את הזמורות שגונב, והוא עשה דין לעצמו. ואם כן, מדוע נזפו בו חכמים ומדוע הסכים לדבריהם? בעקבות הקושיה נחלקו הראשונים:

א. **המהר"ם** (ס' תתקנ) **והנימוקי יוסף** (יב"ע"ב) הוכיחו ממקרה זה, שמותר לאדם לעשות דין לעצמו ולקחת את החפץ שגנבו לו, רק אם הוא לוקח את אותו חפץ ממש שגנבו לו, אבל חפץ אחר אפילו אם הוא דומה לחפץ המקורי או בשווי שלו - אסור לקחת. משום כך, רב הונא עשה שלא כהוגן כאשר לקח מהפועל זמורות, כי אלו לא היו אותן זמורות שגנבו ממנו. בעקבות כך פסק המהר"ם, שבמקרה בו לווה לא החזיר את הכסף למלווה, אסור לו לעשות דין לעצמו ולהיכנס לביתו לקחת חפץ שערכו שווה לסכום ההלוואה, שכן הוא לא לוקח חזרה בדיוק את מה שהלווה. ובלשונו (שם):

"והא דאמרינן הכא (= ומה שאנו אומרים) עביד אינש דינא לנפשיה, אפילו להיכנס לבית חבירו, היינו החפץ שלו המבורר, שכיוון שזה החפץ עצמו שלו הוא יכול לקחו בכל מקום שימצאו, אבל למשכנו ולקח משל חבירו בשביל חובו, אינו רשאי בלא שליח בית דין, וכן מוכח כל ההלכה שדווקא בדבר שהוא שלו (ועיין הערה¹)."

ב. **הריב"ש** (ס' שצו) חלק על דבריהם וסבר, שמותר לקחת גם חפץ אחר שווה ערך לחפץ הנגזל. הסיבה שחכמים נזפו ברב הונא הייתה ככל הנראה כי לא נהג במידת חסידות הראויה לו, ולא כי כך עיקר הדין. עם זאת גם הריב"ש מודה, שיהיה אסור לקחת חפץ אחר מהגזלן אם במהלך תהליך החטיפה ייגרם לחברו נזק נוסף שלא כדין.

למעשה, **הרמ"א** (חו"מ ד, א) הביא את שתי הדעות, ומשמע שפוסק כדעת המהר"ם, שמותר לקחת רק את אותו החפץ. כך פסק גם **ערוך השולחן** (שם) שהוסיף, שבמקרה בו הגנב מחביא את החפץ הגזול ומונע אפשרות ללקיחת החפץ - מותר לקחת חפץ אחר כמשכנו, אם כי כדאי להימנע מכך מכיוון שהזהרה מחמיר בכך, וכן כתב גם **בקצות החושן** (שם, א, ועיין ברכי יוסף).

סתירה ברמב"ם

עד כה ראינו, שהרמב"ם ובעקבותיו השולחן ערוך פסקו כדעת רב נחמן, שגם במקום בו אין הפסד, מותר לנגזל להכות את הגוזל ולקחת את החפץ. **המשנה למלך** הקשה על פסיקה זו, מדברי **הרמב"ם** בהלכות עבדים (ג, ה). סתירה דומה יש גם בדברי השולחן ערוך והרמ"א, שפסקו להלכה את דברי הרמב"ם:

בהלכות עבדים פסק הרמב"ם, שמותר לתת לאדון לתת לעבדו היהודי (שנמכר על ידי בית דין) אשה כנענית, כדי שייולדו לו עבדים חדשים. כאשר מגיעה שנת היובל והעבד משתחרר, הוא חייב לעזוב אותה, כי ההיתר לעבד עברי להיות עם אשה כנענית נהוג רק בהיותו עבד, והיא אינה ממשיכה להיות אשתו לאחר השחרור. ובלשונו:

"מי שמכרוהו בית דין יש לרבו ליתן לו שפחה כנענית, בין האדון בין בנו של אדון אם מת אביו הרי זה נותן לו שפחה, וכופהו על זה כדי שיוליד ממנה עבדים והרי היא מותרת לו כל ימי עבדותו שנאמר אם אדוניו יתן לו אשה וגו', והמוכר עצמו אסור בשפחה כנענית כשאר כל ישראל."

במקרה בו העבד אינו רוצה לעזוב את בית אדונו לאחר היובל, ואדונו הכה אותו והזיק לו כדי להרחיקו מרכושו, פסק הרמב"ם שהוא פטור מלשלם לו פיצויים על הנזק. בטעם הפטור נימק, שאם העבד היה נשאר בבית אדונו הוא היה נשאר לחיות עם הכנענית באיסור, לכן כאשר בעל הבית מרחיק אותו מביתו הוא מציל אותו מהאיסור, ואין לשלם על נזק מחמת הרחקה מאיסור. הקשה המשנה למלך, מדוע תלה הרמב"ם את הפטור מתשלום לעבד העברי, בשאלה אם הוא עדיין מחזיק בשפחה הכנענית? הרי אם העבד לא רוצה להשתחרר הוא פולש לשטח רבו ומשתמש לו בקרקע, ולדעת רב נחמן מותר לאדם לעשות דין לעצמו גם במקום שאין נזק בלתי הפיך - לכן טעם הפטור מתשלומים היה צריך להיות שמותר לאדם לעשות דין לעצמו.

תירוצי האחרונים

ביישוב הקושיה נאמרו באחרונים שני תירוצים:

א. **המשנה למלך** תירץ בשם **המוהרש"ך** (שם), שאמנם הרמב"ם פסק כדעת רב נחמן שמותר לאדם לעשות דין לעצמו ולקחת חזרה את החפץ, אבל להכות את הגזלן, מותר רק במקום שבו הגזלן עושה נזק שאי אפשר להשיב, וכמו במקרה של ראובן ששתה לשמעון את המים.

העבד שלא רוצה להשתחרר, אמנם עושה נזק בכך שפולש לשטח בעליו ומשתמש בו, אבל זה נזק שאפשר להחזיר, ולכן מותר לאדונו לסלקו, אבל אסור להרביץ לו. ממילא כאשר הרמב"ם פסק שמותר להכות את העבד, נימק את ההיתר בכך שהוא מפריש אותו מהאיסור להיות עם השפחה הכנענית, ולא משום 'עביד אינש דינא לנפשיה', ובלשונו:

"ותירץ דסובר רבינו, דאף דקיימא לן (= שנפסק) כרב נחמן 'דעביד אינש דינא לנפשיה', במקום דליכא פסידא (= שאין הפסד) אינו רשאי לחבול בו, אפילו אם אינו יכול להציל בדבר אחר, ומשום כך כתב דמיייר (= שמדובר) במסר לו רבו שפחה כנענית, דאי לאו משום האי טעמא (= כי בלי הטעם הזה) אינו יכול לחבול בו כיוון דליכא פסידא (= כיוון שאין כאן הפסד)."

ב. **הנתיבות** (ד, א) חלק, וחילק בין מטלטלים לקרקעות. לטענתו, כאשר אדם גוזל מחברו מטלטלים מותר לכתחילה להכות אותו, גם אם יש אפשרות שיוציא ממנו את החפץ בשלמות בבית הדין. לעומת זאת כאשר מדובר בקרקעות, וכפי המקרה המובא ברמב"ם אסור להכותו, ורק בגלל שאותו העבד עובר באיסור ניתן להכותו.

הסברא לחילוק בין מטלטלים לקרקעות הוא, שמטלטלים יש סבירות גבוהה שיינזקו לתמיד, או שהגזלן יעלים אותם. לכן גם אם הם עדיין בפועל לא ניזוקו, מותר להכות את הגוזל כדי למנוע מצב בו החפץ ייעלם לתמיד. קרקעות לעומת זאת אי אפשר להחריב לגמרי או להעלים, ולכן לכתחילה אסור להכות אדם שגזל קרקע.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו²...

¹ **השואל ומשיב** (א, שעא) כתב, שלמרות זאת מותר לאדם לקחת מטבעות אחרים ממה שלקחו לו, כי כל המטבעות אותו דבר. כמו כן בפשטות בזמן הזה, כאשר מדובר בחפץ המיוצר בצורה מסחרית, ניתן לקחת אותו ואין לטעון שמדובר בחפץ שונה.

² **מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן:** tora2338@gmail.com